

Compositional structures of the story, the symbolism of numbers are investigated. Biblical reminiscences of the work, mystical elements are analyzed. The author points to a combination of the sacred and profane in figurative characteristics of Andrew Sheptytsky and his mother. The categories of religiosity and patriotism, which function as inseparable, are considered.

Key words: story, composition, conjecture, fiction, reminiscences, images.

Стаття надійшла до редколегії
10.02.2013 р.

УДК 82.091

Наталія Волковецька

**Модифікація української ментальності як результат кризи ідентичності
(на матеріалі романів української письменниці Оксани Забужко
«Музей покинутих секретів» і британської письменниці
Марини Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи»)**

Стаття присвячена компаративному дослідженню модифікацій ментальності, що є невід'ємною ознакою кризи ідентичності в українському суспільстві. Здійснено аналіз типологічних збігів модифікацій ментальності на змістовому та функціональному рівні творів, визначено основні типологічні риси і причини таких модифікацій, інтенційну спрямованість окресленої проблеми.

Ключові слова: ідентичність, криза ідентичності, ментальність, модифікації, минуле, сучасне, О. Забужко, М. Левицька.

Постановка наукової проблеми та її значення. Існування людини в сучасному нестабільному світі стає все більш мінливим і невизначеним, характеризується дезорієнтацією вибору координат у площині цінностей та ідеалів, продукованих маскультурою, і тих, що були традиційними для попередніх поколінь, але втрачають актуальність сьогодні.

Прагнучи відповідати вимогам глобалізованого світу, сучасна людина максимально уніфікується, універсалізується, а її індивідуальність непомітно перетворюється на однорідність. Це можна пояснити тим, що під впливом глобалізації інтенсифікується процес гібридизації культури, а поширення універсальних цінностей і продуктів масової культури формує гомогенну культуру [5], а отже, і гомогенну сутність людини, що виявляє себе через так зване перекодування ідентичностей. Це призводить до проблеми кризи ідентичності, результатом якої стають процеси тотальної модифікації ментальностей, що набуває все більшої актуальності сьогодні.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Ще із 40-х рр. минулого століття поняття «ідентичність» та «криза ідентичності» починають домінувати в науковому обігу завдяки Е. Еріксону, а проблема ідентичності людини, її самоідентифікації посідає важливе місце в різних антропологічних розвідках кінця ХХ – початку ХХІ століття. Серед класиків окресленої проблематики вагоме місце посідають праці М. Кастельса, Й. Масуду, О. Тоффлера, Ж. Бодрійяра, Д. Белла, С. Хантінгтона, Е. Гідденса, З. Баумана, Р. Дарендорфа, Ч. Тейлора. Хочемо зазначити, що вагомий внесок зробили також сучасні дослідники М. Заковоротна, Г. Скорик, К. Райда, О. Міхева.

Якщо вести мову про чинники, що впливають на ідентифікацію людини та спричиняють «кризу ідентичності», то ми скористаємося класифікацією Ч. Тейлора, який визначає «три хвороби» людства – індивідуалізм (пов'язаний із утратою смислу та нівелюванням моральних цінностей), експансія інструментального мислення (снобське жадання комфорту і добробуту як вищої мети життя) та інституції й структури сучасного суспільства, які суворо обмежують наш вибір, змушуючи надавати перевагу інструментальному мисленню [4]. За Тейлором, ці три хвороби мають місце, як тільки суспільство починає втрачати свою сакральну структуру, традиційні порядки, віру у Вищу Силу, коли відбувається переорієнтація цінностей і всі потуги та інтенції окремої особи спрямовуються лише на досягнення матеріального благополуччя [4].

Наслідок цього – створення нового типу «ринкової», або «атомізованої», людини без конкретного історичного, національного чи особистісного підґрунтя. Для такої людини типові риси – замкнутість у собі, боязкість і небажання вибору та відповідальності за власні рішення, фрагментарність, корисливість, превалювання емпіричного чинника в житті, нівелювання моральних цінностей [3, с. 19]. Майже всі ці риси вказують на найбільш вагому кризу сьогодення – кризу ідентичності – та свідчать про загрозу змін у ментальності цілого покоління.

Хочемо зазначити, що З. Бауман подає цю проблему через такі життєві стратегії сучасності, як «турист», «бродяга», «паломник» (ми використаємо їх, як терміни, для відтворення реалізації і прагнення героїв до ідентифікації). Кожен із них прагне новизни переживань і задоволень відразу й максимально, але один шукає свою ідентичність, а інші уникають самоідентифікації [1]. Так, паломник Баумана перетинає простори задля наближення до якоїсь заповітної мрії, до мети свого існування. Турист і бродяга подорожують (хоч і з різних причин), але завжди відчують себе чужими. Глибинні значення культур і цивілізацій проходять повз них і ніде вони не залишають нічого свого [1].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Спираючися на наявні напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, свою розвідку ми присвятили компаративному аналізу власне модифікацій ментальності, що є невід’ємною ознакою кризи ідентичності в українському суспільстві. Саме тому пріоритетними для себе визначаємо такі **завдання**: послуговуючися компаративним методом, проаналізувати типологічні збіги в зображенні модифікацій ментальності на змістовому та функціональному рівні в означених творах; визначити основні типологічні риси і причини таких модифікацій, інтенційну спрямованість окресленої проблеми.

Так, протагоніст роману О. Забужко «Музей покинутих секретів» Адріан належить до сучасного прагматичного «ринкового» покоління, де все і всі купуються і продаються і вважає, що «... краще мати руки брудні, ніж порожні...» [2, с. 450]. Це покоління репрезентує людей, що керуються лише інструментальним мисленням, а ідентичність змінюють посезонно, як модні бренди. «Ти вже купив “мерседес”?», «Ти вже відпочив на Канарах?», «Ти вже одягаєшся у Gucci?» [2, с. 256] – питання, що тривожать людей сьогодні і визначають їхні сакральні цілі-цінності і, як зазначає письменниця, «... вони ошаліло женуться в напрямку, вказаному гігантським екранним пальцем, перегризаючи на своєму шляху все, що, на їхню думку, може їм перешкодити» [2, с. 256]. Як удало зазначає кохана Адріана, тележурналістка Дарина Гощинська, такі люди – це лише тіні живих: «... і ми бігли далі, засапано хекаючи, притискаючи до грудей наші бренди, наші квартири, наші мобілки й автомобілі, – і далі мали себе за живих, бо ніхто не сказав нам, що ми вже вмерли» [2, с. 341]. Однак Дарина – іншого гатунку, одна з небагатьох, хто відмовляється приймати «переваги» синхронної ідентичності, а шукає себе. Її кохання до Адріана, здатність жити за справжніми та живими цінностями, а також бажання знати своє минуле, щоб мати змогу до самоідентифікації, пробуджують й Адріана до життя, заставляючи ставити собі запитання і шукати відповіді на них: «ХТО ТИ? Це вихоплюється з уст само собою, як видих» [2, с. 400]. Обоє героїв відчують, як споживацькі цінності перетворюються на пріоритети, як люди втрачають себе й «мужність жити своє власне життя» [2, с. 378]. Адріан також був на цьому шляху. На початку 90-х він залишає аспірантуру й з талановитого та перспективного фізика стає антикваром. Вибір, продиктований новими реаліями життя, був нелегким, бо заставляв відмовитися від себе (власне, ситуація без вибору, про що й говорять Тейлор і Бауман): «Ніхто, крім мене, не знає, що я щось у собі похоронив – уже назавжди, уже все, з кінцями. Що я живу з трупом себе самого» [2, с. 374]. З іншого боку, він намагається зберегти якусь частину себе, пов’язуючи свою діяльність із старовинними речами, які для нього були неначе живі – вони дихали і приносили справжню, а не дистильовану радість: «Моя крамничка – це насправді мій спосіб той світ хоч трохи затримати, всупереч лавині. Мій спосіб бути вірним...» [2, с. 402]. І ще один спосіб бути вірним собі – це знайти правду про минуле своєї родини часів Другої світової війни, розкопати ті секрети, які допоможуть йому знайти свою ідентичність. У процесі пошуку відкривається той потаємний світ, який був героям маловідомий, світ розуміння, чому все так, а не інакше – своєрідний погляд у минуле, теперішнє і майбутнє. О. Забужко недаремно використовує такий сюжетний хід, адже саме через минуле (особисте, національне) письменниця намагається знайти пояснення певним вчинкам людей сьогодні, особливостям їхнього мислення та внутрішнього світу, проаналізувати причини того чи того вибору життєвого шляху, змін, що спричиняють кризу ідентичності для цілого покоління нації.

Це зумовило ще один важливий тематично-функціональний аспект роману – вкарбовування в генетичну пам'ять наслідків минулого, що є основною причиною модифікації (мутації) ментальності. Для його розкриття Оксана Забужко звертається до болючої події в історії України – Голодомору. Це був добре реалізований політичний хід, метою якого було знищення будь-якого спротиву нації вимогам нової влади до колективізації, повного знищення почуття гідності й моральних цінностей у людей, зміни їхніх пріоритетів. Але ніхто не очікував, як вважає О. Забужко, такої стовідсоткової дієвості того акту, що матиме результатом зміну свідомості й ціннісної системи в кількох поколіннях: «Тридцять третій, сорок сьомий – все це десь у нас засіло, записалось у клітинній пам'яті, і діти й онуки, ошалілі від наглого багатства дев'яностих, тепер так само, як черв'яки, нарощують кільця – надолужують за все нез'їдене в попередніх поколіннях» [2, с. 597].

Удаючися до символічного образу черв'яка, що постійно нарощує свої кільця, письменниця говорить про своєрідний збій генетичної програми, яка обирає «найживучіших» і створює новий тип людей «з кільцями», які керуються лише одним інстинктом – наживи і збагачення: «Ось вони хто, ці серйозні люди – всі ті, що після розвалу СРСР ринулись обіруч гребти, спершу готівкою в труси, а відтак трансфером на офшори, небачені доти капітали, – ось вони хто: нащадки погрому... вони мутація: знаряддя помсти...» [2, с. 598]. Забужко говорить про нерозуміння людьми сьогодні понять «сила», «живучість» і їх підміни. Її героїня Дарина з розпачем звертається до попереднього покоління, що піддалося страху не вижити й не зберегло своїх героїв – справжню силу: «На чорта він здався, увесь ваш досвід виживання, ваша ціложиттєва боротьба по чергах за кусень м'яса... ви покійно закопали за нього своїх мертвих без всякої гідності..., і навіть не навчили нас ними пишатися – ви мовчки погодилися визнати те, чого від вас, власне, й вимагалось, – що вони програли, тому що загинули, а виграли ті, хто лишився живий, з квартирами, дачами й Сочами, – по-нашому, успішний...» [2, с. 343].

Інтенція Забужко – показати зв'язок часів і причини, чому все так, а не інакше, і що саме визначає поведінку людини та спричиняє модифікації ментальності. На прикладі своїх героїв письменниця показує, що людина може досягнути завершеної самоідентифікації і бути не «модифікованим продуктом» минулого чи сучасного, а справжнім господарем свого життя і долі. І тоді «... все стає на свої місця, і я також на своєму місці: тут, де мені й належить бути» – приходиться до свого усвідомлення Адріан [2, с. 343]. Отже, у ході розвитку подій роману в героєві борються такі ідентичності – синхронна, ринкова й базова, а його шлях до неї – це шлях від туриста до паломника, тобто від незнання до розуміння себе і свого місця у світі.

Аналогічно, як і Забужко, Марина Левицька звертається до проблеми кризи ідентичності та модифікації ментальності в досліджуваному нами романі. Тому можемо спостерігати яскраву типологічну схожість на тематичному й функціональному рівнях творів. Письменниця розповідає історію емігрантів з України, яким удалося під час Другої світової війни знайти притулок на теренах далекої Великобританії. Здавалося, вони зуміли легко пристосуватися до умов життя в новій країні, але національне коріння давало про себе знати, як і пережиті знегоди на батьківщині, що відклали свій відбиток у душах батька Миколи й матері Людмили та їхніх дітях – Вірі й Надії: «Ми розмовляли іншою мовою, ніж наші сусіди, і їли іншу їжу, і працювали важко, і трималися в стороні, і завжди поводитися добре, так, щоб секретні служби не прийшли по нас вночі» (тут і далі переклад наш. – В. Н.) [6, с. 43].

Як і Оксана Забужко, у своєму романі Марина Левицька також звертається до трагічної історичної події – Голодомору, який пережила сім'я Маєвських, і показує те, як він позначився на ментальності українців: «Моя мама знала ідеологію, а ще вона знала голод... Вона знала – і це знання не покидало її протягом п'ятдесяти років життя в Англії, а потім просочилося від неї у серця її дітей – вона знала напевно, що за наповненими полицями і багатими прилавками “Теско” та універмагів, голод з кістлявими руками і запалими очима все ще чатує, вичікуючи момент, коли зможе схопити тебе, коли ти втратиш пильність» [6, с. 158]. Перебуваючи в постійному страху за своє життя і життя своєї родини, люди вважали, що єдиний спосіб перехитрувати голод – це заощаджувати й накопичувати. Однак із часом таке «перестрашування» ввійшло в повсякденність українців, визначаючи спосіб їхнього життя і мислення не тільки на батьківщині, а й в еміграції. Уся нація генетично модифікується, ставлячи в пріоритет заощадження і накопичення, тільки хтось більшою мірою (як показує це Забужко), а хтось – меншою (на прикладі героїв Левицької).

Яскравий приклад такої модифікації – образ героїні Валентини – 36-річної українки, що приїхала у Великобританію, щоб одружитися з 84-річним Миколою Маєвським. Керуючися цілком прагматичними цілями, Валентина хотіла здобути краще життя собі й синові, адже в Україні вона не могла повністю задовольнити свої потреби. Микола ж усе життя був чудернацьким чоловіком для всіх і навіть для своєї сім'ї. Ніхто ніколи не міг зрозуміти його вчинків: «Все моє життя і мамине нам приходилося жити з твоїми божевільними ідеями, твоїми драмами. Чи ти пам'ятаєш, як засмутилась мама, коли ти запросив всіх тих українців жити з нами?... Чи ти пам'ятаєш, як залишив дім і намагався сісти на поїзд до Росії?» [6, с. 155]. А все пояснювалося «синдромом емігранта», тим, що він був відірваний від своєї землі, що повинен був забути, хто він і звідки родом, що його прості мрії так і не реалізувались ані вдома, ані на чужині. Будучи фізиком за професією і працюючи колись на тракторному заводі, на своїй новій батьківщині Микола пише дослідження на тему «Коротка історія тракторів» українською мовою. У дивний спосіб він намагається відновити, здавалося б, давно втрачений зв'язок із українською землею. Отже, «трактор» стає своєрідною можливістю для нього реалізувати свою потребу в самоідентифікації, і, коли частенько в розмові він замовкав, абстрагувався, Надія бачила: «Мій батько виглядав так, неначе він за сотні миль звідси, деь там на своєму тракторі» [6, с. 100].

Можливо, саме тому приїзд українки з тої далекої, але завжди рідної і незабутої землі, оживив його. Після смерті дружини – ще один пазл, що складав його картину українського світу, був втрачений, а тут доля сама дає йому Валентину, його Україну. Проте це вже не така жінка, якою була його дружина навіть після війни чи в новій країні. Вона одна з тих багатьох із сучасного покоління «модифікованих» інструментальним мисленням та історичними подіями і не має найменшого уявлення чи здогаду про це. Валентина також, як колись і її попередники, відчуває голод, але це голод на матеріальні речі, що, часом, стає манією: «Валентина вимагає нової машини... Але це повинен бути “мерседес”, чи щонайменше “ягуар”» [6, с. 74], або ж «В колишньому Радянському Союзі всі плити білі. Хренові плити... Для цивілізованої людини плитка повинна бути газовою, повинна бути коричневою» – інша вимога жінки; «Валентина побачила в рекламі Пілосос для цивілізованої людини. Голубий. У формі циліндра» [6, с. 79]. І це тривало допоки всі збереження Миколи й Людмили не були витрачені, але й тоді він її виправдовував, бо, напевно, єдиний, розумів звідки це все: «Очевидно, що ця Валентина, вона із зовсім іншого покоління. Вона нічого не знає про історію, а ще менше – про нещодавнє минуле. Вона дочка ери Брежнєва. А в часи Брежнєва кожен керувався ідеєю накопичити все, що тільки можна, і жити, як на Заході... Тому вона завжди хоче купити щось нове. Це не її провина; це післявоєнна ментальність» [6, с. 155].

Отже, як і в Забужко, герої Левицької проходять шлях ідентифікації, дещо інший – емігрантський, але такий же складний. Хоч і не на рідній землі, проте Микола Маєвський відчуває потребу бути собою, ностальгію за всім українським. Його шлях самоідентифікації – це шлях від бродяги до паломника, який так і ніколи не наблизиться до святої землі, але завжди матиме її в своєму серці. Шлях Валентини – це шлях туриста в пошуках кращого життя, комфорту, матеріальних статків. Вона не відчуває потреби в ідентифікації, бо не усвідомлює модифікаційних змін своєї ментальності та їх наслідків. Синхронна ідентичність – це те, що задовольняє Валентину, як і багатьох інших її сучасників. На нашу думку, Валентина – це збірний образ, яскравий тип ринкової людини зі звуженим світоглядом і духовним зубожінням. Незнання історії, особистого й національного минулого, невміння аналізувати життєві ситуації та відсутність реальної системи справжніх цінностей, призводять до однорідності та однотипності особистості, модифікацій її цінностей та ідеалів, втрати людиною самої себе і своєї самоцінності. Але, як і Забужко, Левицька показує шлях із кризи ідентичності, можливість кожного до самоідентифікації.

Ще одна знакова типологічна подібність романів – те, що й Левицька звертається до красномовних понять «сила» й «живучість». Згадуючи минуле, старий Маєвський розкриває Надії дуже прозаїчну та гірку правду життя: «Що відбувалось у війну? Люди гинули – ось, що відбувалось. Ті, хто були найсміливіші, гинули першими. Ті, хто вірили в щось, вмирали за свою ідею. Ті, хто виживали...» [6, с. 282]. Не було ніякої героїчно-романтичної історії, на яку Надія сподівалася: «Вони вижили, це все» і, як сумно зазначив батько, «...вижити – це перемогти» [6, с. 284]. Британська

письменниця показала тих, хто вижив, але в процесі виживання їхні почуття були втрачені, страх переміг їх. Забужко ж показує сильних, які загинули (один із тематично-функціональних рівнів твору) і тих, хто вижив – нове покоління українців синхронної ідентичності й модифікованої ментальності, та невелику кількість тих, хто перейняв духовну енергію сильних і прагне до завершеної базової ідентичності.

Висновки. Отже, застосовуючи компаративний метод у нашому дослідженні, ми простежили типологічні збіги на тематичному рівні, що виявляються у зверненні обох авторів до проблеми кризи ідентичності і, як наслідок, модифікацій ментальності.

Водночас типологічну спорідненість простежуємо і на функціональному рівні романів: ідентичність письменниці подають як діахронну, тобто таку, яка дозволяє людині «бути собою», піднімаючися до рівня надособовості, при цьому зберігаючи в основі минуле (особисте, національне), цінності, ідеї, вірування (герої Забужко Адріан та Дарина і Микола Маєвський Левицької), та як синхронну, яка змінюється відповідно до соціальних ситуацій, заставляючи людину підлаштовувати себе і свою сутність до нових умов, коли все зводиться і визначається лише критерієм «інструментального мислення» (Валентина Левицької і частково Адріан Забужко). При цьому методом реалізації прагнень самоідентифікації для наших героїв яскраво виступають турист, бродяга і паломник, як називає їх З. Бауман.

Можемо висновкувати про типологічний збіг інтенцій письменниць: показати загрозу модифікації ментальності та її причин. Насамперед ідеться про дві основні інтенціональні спрямованості досліджуваних романів: перспективу втрати себе через втрату пам'яті про минуле, що виражена в модифікації ментальності в результаті вкарбовування в генетичну пам'ять наслідків минулого й поширення інструментального мислення як характерної ознаки сучасного суспільства та людини.

Джерела та література

1. Бауман З. Индивидуализированное общество [Электронный ресурс] / З. Бауман ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – Режим доступа : <http://www.postindustrial.net/content2/index.php?table=books&lang=russian>
2. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
3. Онищук О. Проблема вибору у контексті самоідентифікації людини в інформаційному суспільстві / Оксана Онищук // Філософські науки : [зб. наук. пр.] / відп. ред. В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – С. 17–22.
4. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор ; [пер. з англ. А. Васильченка]. – К. : Дух і літера, 2002. – 128 с.
5. Штефан І. П. Криза ідентичності у глобалізованому світі / І. П. Штефан // Вісн. Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – 2011. – № 1. – С. 59–64.
6. Lewycka M. A. Short History of Tractors in Ukrainian / M. A. Lewycka. – New York : the Penguin Press, 2005 – 294 p.

Волковецкая Н. Модификация украинской ментальности как результат кризиса идентичности (в романах О. Забужко «Музей заброшенных секретов» и М. Левицкой «Краткая история тракторов по-украински»). Стаття посвящена компаративному дослідженню модифікацій ментальності як неотъемлемого признака кризиса ідентичности в українському обществe в указанных романах. Исследованы типологические сходства модификаций ментальности на тематическом и функциональном уровнях текстов, определены основные типологические черты и причины таких модификаций, интенциональная направленность исследованной проблемы.

Ключевые слова: ідентичність, кризис ідентичности, ментальність, модифікації, прошле, настоящее, О. Забужко, М. Левицкая.

Volkovetska N. Modifications of the Ukrainian Mentality as the Result of the Identity Crisis (on the Basis of the Novels of O. Zabuzhko «The Museum of the Lost Secrets» and M. Lewycka «A Short History of Tractors in Ukrainian»). The article deals with the issue of the comparative investigation of the mentality modifications as the significant sign of the identity crisis of the Ukrainian society on the basis of the stated novels, as well as analyzing typological similarities on the thematic and functional levels and intentional direction of the indicated issue.

Key words: identity, identity crisis, mentality, modifications, past, present, Oksana Zabuzhko, Marina Lewycka.

Стаття надійшла до редколегії
10.02.2013 р.